

20. **Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff**, «Zu Aristophanes' *Fröschen*» (σσ. 357—363 = *Lesefrüchte*, 258 = *Hermes*, 64 (1929), σσ. 470—476 = *Kleine Schriften*, IV, Berlin 1962, σσ. 488—494). Ἀσχολεῖται μετὰ τὰ προβλήματα τῆς συνθέσεως τῶν *Βατράχων* καὶ τοῦ «ἀγῶνος» μεταξὺ Αἰσχύλου καὶ Εὐριπίδου.

21. **Douglas M. Mac-Dowell**, «Aristophanes, *Frogs* 1407—67» (σσ. 364—375 = *C. Q.* (N.S.), 9 (1959), σσ. 261—268). Ἀσχολεῖται μετὰ προβλήματα κριτικῆς τοῦ κειμένου καὶ ἐρμηνείας μέρους τοῦ «ἀγῶνος» Αἰσχύλου - Εὐριπίδου εἰς τοὺς *Βατράχους*.

22. **Cedric H. Whitman**, «Ληκύθιον ἀπώλεσεν» (σσ. 376—379 = *Harv. Stud. in Cl. Phil.*, 73 (1969), σσ. 109—112). Ἐρμηνεία τῆς φράσεως καὶ σχολιασμός τῆς μορφῆς, τοῦ περιεχομένου καὶ τοῦ σκοποῦ μιᾶς σκηνῆς (στ. 1200 κ.έ.) τῶν *Βατράχων*. Ληκύθιον = membrum virile, φαλλός.

23. **John G. Griffith**, «Ληκύθιον ἀπώλεσεν» (σσ. 380—382 = *Harv. Stud. in Cl. Phil.*, 74 (1970), σσ. 43 κ.έ.). Συμφωνεῖ μετὰ τὴν προηγουμένην ἐρμηνείαν καὶ προσθέτει μαρτυρίας πρὸς ἐπίρρωσίν τῆς.

24. **Robert Glenn Ussher**, «The Staging of the *Ecclesiasusae*» (σσ. 383—404 = *Hermes*, 97 (1969), σσ. 22—37). Ἀντιμετωπίζει προβλήματα σκηνικὰ ὡς καὶ δομῆς, σκηνοθεσίας καὶ παραστάσεως τῶν *Ἐκκλησιαζουσῶν*.

25. **Hellmut Flashar**, «Zur Eigenart des Aristophanischen Spätwerks» (σσ. 405—434 = *Poetica*, 1 (1967), σσ. 154—175). Ἀναλύει τὴν ἰδιομορφίαν τῶν ὑστέρων κωμωδιῶν τοῦ Ἀριστοφάνους, τῶν *Ἐκκλησιαζουσῶν* καὶ τοῦ *Πλοῦτου*, καὶ τὰς παραβάλλει πρὸς τὰ ἔργα τῆς Μέσης Κωμωδίας¹.

26. **Walther Kraus**, «Aristophanes — Spiegel einer Zeitwende» (σσ. 435—458 = *Maske und Kothurn. Vierteljahrsschrift für Theaterwissenschaft*, 9 (1963), 97—113). Ἀντιμετωπίζει τὸν Ἀριστοφάνη καὶ τὴν Παλαιὰν Κωμωδίαν ὡς γεννήματα καὶ καθρέπτας τῆς κοινωνίας τῶν Ἀθηνῶν τῆς ἐποχῆς των. Ὁ Ἀριστοφάνης, κατὰ τὸν Kraus, εἶναι συντηρητικὸς καὶ τὸ ἔργον του εἶναι ἔκφρασις «μιᾶς ἀντιθετικότητος, ἣ ὁποία εὐρίσκεται εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ Εὐρωπαίου ἀνθρώπου».

27. **Jürgen Werner**, «Aristophanes — Übersetzungen und Aristophanes — Bearbeitung in Deutschland» (σσ. 459—486 = *Protokoll der Karl-Marx-Städter Fachtagung*, Berlin (D. D. R.), 1973, σσ. 161—184). Ἐπισκόπησις τῆς συμβολῆς τῆς Γερμανίας εἰς τὴν μετάφρασιν καὶ ἔκδοσιν τοῦ ἔργου τοῦ Ἀριστοφάνους.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, δ. φ.

* *

ΙΩ. Η. ΚΑΡΝΕΖΗ, Ἡ Ἐπίκληρος, Συμβολὴ εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν Ἀττικῶν ῥητόρων καὶ εἰς τὴν μελέτην τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν Ἀθηνῶν. Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορία, Ἐν Ἀθήναις 1972, σχ. 8 σελ. 241, τιμὴ δρχ. 450.

Διὰ τὸν θεσμόν τῆς ἐπικλήρου ὑπάρχει πλῆθος μαρτυριῶν εἰς τοὺς λόγους τῶν Ἀττικῶν ῥητόρων, εἰδήσεων δὲ καὶ ἐνδείξεων εἰς μέγαν ἀριθμὸν ἀρχαίων ποιη-

1. Πβ. W. G. Arnott, «From Aristophanes to Menander», *Greece and Rome*, 19 (1972), σσ. 65—80.

τῶν καὶ συγγραφῶν Ἑλλήνων καὶ ξένων, ἐρμηνειῶν δὲ καὶ σχολίων εἰς σεβαστὸν ἀριθμὸν παλαιῶν λεξικῶν καὶ ἐρμηνευτικῶν Συλλογῶν.

Ὡς συμβαίνει μὲ τὰ θέματα τῆς Ἀρχαιότητος τὰ ἀναγόμενα εἰς μακρὰν συνέχειαν αἰῶνων, οὕτω καὶ εἰς τὸ θέμα τῆς προκειμένης ἐρεύνης δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι ὁ θεσμὸς τῆς ἐπικλήρου δὲν ἔμεινε πάγιος καὶ ἀμετάβλητος, ἀλλ' ὑπέστη σὺν τῷ χρόνῳ ἐξέλιξιν. Ἄλλα ἴσχυον κατὰ τὴν προκλασικὴν ἐποχὴν, ἄλλα δὲ μεταγενεστέρως, ὀφείλομεν δὲ σήμερον δι' ἐπιμελοῦς διερευνήσεως νὰ φυλοκρινήσωμεν τί ἐκάστοτε ἴσχυε διὰ νὰ ἐρμηνεύσωμεν ὀρθῶς τὰς παρεχομένας συγκεκριμένας εἰδήσεις καὶ νὰ ἐκτιμήσωμεν ἐν ἀκριβεῖα τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀρχαίου βίου.

Εἰδικώτερον διὰ τὴν κατανόησιν τῶν ἀρχαίων πηγῶν καὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἀρχαιότερων ἐρμηνειῶν καὶ εἰδήσεων, ἃς δίδουν οἱ σχολιασταὶ καὶ λεξινογράφοι περὶ τοῦ θεσμοῦ τῆς ἐπικλήρου, οἱ νεώτεροι ἐρευνηταὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου στηρίζονται κυρίως εἰς τὰς ἀντιλήψεις τῆς διατριβῆς τοῦ Hafter τοῦ 1887. Καὶ ναὶ μὲν οἱ ἐρευνηταὶ σχολιάζουν ποικιλοτρόπως τὰς λεπτομερείας τῶν διαφορῶν περιπτώσεων τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ θεσμοῦ κατὰ διαφοροὺς περιστάσεις, κυριαρχεῖ ὅμως παντοῦ γενικῶς ἡ ἀντίληψις περὶ τοῦ θεσμοῦ ἢ διατυπωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Hafter.

Ὁ συγγραφεὺς τῆς παρούσης μελέτης, φιλόλογος καὶ νομικός, διὰ συστηματικῆς μελέτης τῶν χωρίων τῶν Ἀττικῶν ῥητόρων, διὰ τῆς λεπτομερειακῆς καὶ σχολαστικῆς ἀναλύσεως καὶ κατατάξεως ὅλων τῶν δυνατῶν περιπτώσεων, ἃς τὰ χωρία ταῦτα παρουσιάζουν, καὶ διὰ συγκρίσεως καὶ ἐλέγχου τῶν παρεχομένων ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν ἐρμηνειῶν καὶ γνωμῶν καταλήγει εἰς ἴδια συμπεράσματα, ἅτινα ἔρχονται εἰς σαφῆ ἀντίθεσιν πρὸς πάντας σχεδὸν τοὺς ὑπὸ τοῦ Hafter κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐπηρεασμένους ἐρευνητάς.

Εἰδικώτερον εἰς τὰ δύο πρῶτα κεφάλαια τῆς μελέτης γίνεται ἡ κατὰ τὴν προκλασικὴν περίοδον διερεύνησις τῶν παρὰ διαφοροῖς λαοῖς ἀντιλήψεων καὶ ἐπιδιώξεων εἰς ἃς ἐστηρίχθη ὁ θεσμὸς τῆς ἐπικλήρου, ὅστις βασιζέται συγχρόνως καὶ εἰς τὴν τότε ἀντίληψιν ὅτι ἡ γυνὴ ἦτο *res*.

Ἐπίσης ἐξετάζεται καὶ ὁ θεσμὸς τῆς μονοκληρονόμου, ὅστις ἠλλοιώθη κατὰ τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὸν θεσμὸν τοῦ οἰκογενειακοῦ καταπιστεύματος, τοῦ καὶ σήμερον ἰσχύοντος. Τὸ συμπέρασμα τοῦ σ. εἶναι ὅτι ὁ θεσμὸς τῆς ἐπικλήρου, προῖόν τῶν ἀνδροκρατικῶν ἀντιλήψεων τῶν προκλασικῶν Ἀθηναίων, ὁ καταλύων τὴν προσωπικότητα τῆς γυναικός, ὑφίστατο μακροχρόνιον συνεχῆ ἀντίδρασιν, ἐκδηλωμένην εἰς διαφοροτρόπους ἐφαρμογὰς τῆς ἐθιμοτυπικῶς ἐπιβεβλημένης καὶ ἀτελοῦς νομοθεσίας ἕως ὅτου μετὰ τὸν χρυσοῦν αἰῶνα ὁ θεσμὸς ἀντὶ νὰ συντελῆ εἰς τὴν διατήρησιν τῶν οἴκων ὡς κοινωνικοοικονομικῶν μονάδων κατέστη τελικῶς μέσον συσσωρεύσεως δύο κλήρων διὰ τοῦ γάμου τοῦ ἀγχιστῆως μετὰ τῆς ἐπικλήρου.

Εἰς τὸ Γ' κεφ. ἐξετάζονται αἱ ποικίλαι περιπτώσεις γυναικός δυναμένης νὰ γίνῃ ἐπικληρος. Ἐνταῦθα ὁ σ. διὰ τοῦ ἐλέγχου τῶν πηγῶν εὗρίσκει σύγχυσιν εἰς τοὺς λόγους τῶν ῥητόρων διὰ λόγους σκοπιμότητος ὑπὲρ τοῦ πελάτου των. Εἰς τὸ Δ' κεφ. ἀναλύεται ὁ θεσμὸς καὶ διασαφεῖται ἡ ἔννοια τῆς ἀφαιρέσεως τῆς ἐπικλήρου ἐπὶ τῇ ἑαυτοῦ νέας ἀποδείξεως. Εἰς τὸ Ε' κεφ. ἐλέγχονται αἱ διαφοραὶ τῶν ἐρμηνευτῶν ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν τῶν χωρίων περὶ ἐπικλήρου καὶ ἐξετάζονται ὅροι ὄντες ἢ θεωρούμενοι παράλληλοι, λ.χ. ἐγκληρος (ἄσχετος πρὸς τὴν ἐπικληρον), ἐπίκλαρος, ἐπικληρῖτις, ἐπιπαματίς, αὐτοπάμων, πάμωχος, πατροῦχος, μάνδα (ἧς τὴν προέλευσιν καὶ σημασίαν ἀνιχνεύει ὁ σ. ἐκ τῆς κωμῆδος τοῦ Πλάτου «Μέναιχμο»), ἐπίμανδα, κλπ. Ἐκ τῆς ἐρεύνης τῶν κειμένων διαπιστοῖ ὁ σ. ὅτι ὁ διδόμενος ὑπὸ τοῦ Ἀρποκρατίωνος καὶ τοῦ Πολυδεύκου ὀρισμὸς τῆς μὲν ἐπιδίκου εἶναι ἑλληπής, τῆς δὲ ἀνεπιδίκου ἀνεπιτυχής. Εἰς τὸ Στ' κεφ. ἐξετάζεται τὸ οὐσιαστικὸν δίκαιον τοῦ θεσμοῦ. Ἡ ἐξέτασις γίνεται διὰ συστηματι-

κῆς καὶ σχολαστικῆς ἀναλύσεως τῶν διαφόρων δυνατῶν περιπτώσεων τῆς θέσεως τῆς γυναικὸς (περὶ τὰς 32 περιπτώσεις) καὶ τῆς συνδρομῆς τῶν ἐνδεχομένων προϋποθέσεων οὐσιαστικοῦ δικαίου διὰ τὸ νὰ καταστῇ ἐπίκληρος. Ἐκ τῆς ἐμβριθοῦς ταύτης ἀναλύσεως ὁ σ. προσθέτων καὶ νέα στοιχεῖα (τοῦ προπάππου κ. ἄ.) καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ παραδεδομένοι ὀρισμοὶ εἶναι μὲν ὀρθοί, ἀλλὰ ἡ διατύπωσίς των εἶναι γενικὴ. Ἐπειδὴ ὁμοίως οἱ ἐρμηνευταὶ ἔχουν προβῆ εἰς ἀναλυτικούς ὀρισμούς, ὁ σ. κρίνει ὅτι ὁ ἴδιος ὀφείλει νὰ δώσῃ ἰδικόν του ὀρισμόν, τὸν ἐξῆς: Ἐπίκληρος ἦτο μόνον ἡ ἄγαμος, γνησία ἢ θετή, ἀνήλικος ἢ ἐνῆλιξ ἀπίς, ἢ μὴ ἔχουσα πατέρα, πάππον πρὸς πατρός, πρόπαππον, ἀδελφὸν ὀμοπάτριον καὶ ἀνεψιὸν ἐξ ὀμοπατρίου ἀδελφοῦ.

Εἰς τὸ κεφ. Ζ' ἀναλύεται ἡ θέσις τοῦ υἱοῦ τῆς ἐπικλήρου ἐπὶ τῇ βάσει διαφοροῦ θεωρήσεως τῶν κειμένων. Εἰς τὸ Η' ἡ θέσις τῆς ἐπικλήρου καὶ ἡ σύγκρισις πρὸς τὴν τῆς ἐπιτροκίου, ἐξ ἧς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ θέσις τῆς ἐπικλήρου ἦτο τόσον μειονεκτικὴ ὥστε νὰ κρίνεται ὡς πραγματικὴ συμφορά.

Εἰς τὸ κεφ. Θ' ὁ σ. διερευνᾷ τὴν ἰσχὺν τοῦ θεσμοῦ εἰς τοὺς ἐκτὸς Ἀθηναίων Ἑλληνικοὺς τόπους ἐπὶ τῇ βάσει νέας θεωρήσεως τῶν ὑπαρχόντων κειμένων, παρεχόντων ἀμέσους πληροφορίας καὶ ἐμμέσους ἐνδείξεις, ἀναιρεῖ ἀπόψεις περὶ ἐπικλήρων τῶν ἐκδοτῶν τῶν κειμένων Λυσίου, Ἰσαίου καὶ Δεινάρχου, συνάγει δὲ ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἐκεῖ ὁ αἰμομικτικὸς θεσμός, εἰ καὶ ἐνιαχοῦ εἰς διάφορον ἔκτασιν. Εἰς τὸ τελευταῖον κεφ. Ι' ἐξετάζεται ἡ περίπτωσις τῆς ἐπικλήρου θήσεως, ἧς ἡ ἔννοια καθορίζεται ὡς μὴ ἀντίθετος τῆς τῆς ἐπικλήρου παρὰ τὰ ἐν LSJ δηλούμενα. Δι' ἀναλυτικῆς κριτικῆς τῶν πηγῶν ἀποσαφηνίζεται ὡς διμερῆς ὁ νόμος καὶ ἀποκαθίσταται ἡ θέσις τῆς θήσεως ἐπικλήρου. Ὁ σ. συνάγει ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτῆς ὁ νόμος ἦτο εὐμενῆς ἀναγκάζων τὸν ἀγχιστέα ἢ νὰ νυμφευθῇ τὴν πτωχὴν ἐπικλήρον ἢ νὰ τὴν προικίσῃ.

Τὴν συστηματικότητα καὶ μεθοδικότητα τῆς διεξαγωγῆς τῆς προκειμένης μελέτης προσεπι μαρτυροῦν αἱ 598 παραπομπαὶ εἰς κείμενα καὶ μελέτας, ἡ πλουσία βιβλιογραφία καὶ οἱ εἰς δέκα περίπου σελίδας ἐκτεινόμενοι πίνακες τῶν χρησιμοποιηθέντων χωρίων ἀνηκόντων εἰς ἐπιγραφάς, ῥήτορας, Ἑλληνας, Λατίνους καὶ ξένους ἀρχαίους ποιητὰς καὶ συγγραφεῖς καὶ τῶν λημμάτων τῶν ἀρχαίων λεξικῶν καὶ λεξικογραφικῶν συλλογῶν. Ἐκ τούτων ὁ σ. ἀνεῦρεν καὶ προσήγαγε περὶ τὰ 20 ἀχρησιμοποίητα χωρία καὶ λήμματα συγγραφέων καὶ λεξικογράφων σχετικὰ πρὸς τὸ θέμα, προσέβη εἰς νέον ὑπομνηματισμόν πολλῶν χωρίων καὶ ἔδωκε νέας ἐρμηνείας ἐξ λέξεων (μὴ ὑπαρχούσας εἰς τὰ ἐν χρήσει Λεξικά, — ἔγκληρος, θῆσσα, μάνδα (προσθήκη), ἐπίδικος, ἐπίτροικος, θυγατριδοῦς—καὶ στοιχεῖα πρὸς ἀναθεώρησιν ὀκτώ λημμάτων τῆς RE τοῦ PW (ἐπίκληρος, ἐπίδικος, ἀφαίρεσις, θυγατριδοῦς, κάκωσις ἐπικλήρου, γραφὴ κακώσεως ἐπικλήρου, θῆσσα, σῆτος).

Ἡ ἀξιόλογος αὕτη διατριβὴ ἀποσαφηνίζει σημαντικὸν κεφάλαιον τοῦ ἀρχαίου δημοσίου βίου, τὸ περὶ τοῦ θεσμοῦ τῆς ἐπικλήρου, διὰ τοῦ ὁποῖου τὴν πολυπλοκότητα παρέχει στοιχεῖα τεκμηριωμένα καὶ πειστικά.

ΠΑΝ. Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΝΤΖΟΣ